

ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СТУДЕНТІВ - МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Черепехіна Ольга Анатоліївна,
Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна

Невпинний рух до демократизації та гуманізації вищої освіти вимагає постійного удосконалення процесу становлення та розвитку спеціаліста в умовах вищої школи. Особливо актуальний цей процес, коли йдеться про фахову підготовку представників такої гуманної та людиноцентричної професії - майбутніх психологів. Проблема підготовки психологів у вищій школі на Україні набула особливого значення у зв'язку із великим соціальним запитом на таку спеціальність та різними формами їх підготовки у межах ВНЗ. Виходячи із сьогоденної ситуації, набуває необхідності психологічний аналіз кваліфікаційних вимог до психолога, який має починатись безпосередньо при навчанні у ВНЗ. Кропітка та відповідальна цілеспрямована робота з формування професіоналізму майбутніх психологів має починатися ще в стінах вищого навчального закладу та спиратися на конкретні методологічні принципи такої підготовки.

Постійно підвищуються вимоги до професійної компетентності фахівців з психології та їх професіоналізму. Утвердження таких суспільних й особистісних цінностей, як "людина", "творчість", "духовність", "професіоналізм" визначається характером сучасних цивілізаційних процесів та зумовлює інтенсивне поширення в практиці вищої школи гуманістично зорієнтованих підходів та технологій, спрямованих перш за все на цілісний розвиток особистості всіх учасників педагогічного процесу, активізацію їх творчих, суб'єктних можливостей, зростання ерудиції і загальної культури (Н.В. Гузій).

Традиційна підготовка психологів у вищій школі України не враховує індивідуальні траєкторії навчального та професійного розвитку кожного студента – майбутнього психолога у напрямку формування в них професіоналізму. Та ще більш складною проблемою виступає діагностика рівнів сформованості професіоналізму у студентів – майбутніх психологів.

Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю перебудови системи фахової підготовки психологів у сучасних умовах задля досягнення її якісно нового вищого рівня. Така необхідність пов'язана із соціально-економічними змінами, що відбуваються в суспільстві, з підвищенням вимог до фахівців, їхньої активності й відповідальності відносно власного професійного й особистісного розвитку.

Без вивчення розвитку і формування змістовних і структурних характеристик психолого-педагогічних механізмів професіоналізму неможливе вироблення методологічних і теоретичних позицій відносно освіти і підготовки фахівця з психології, здатного продуктивно здійснювати свою професійну практику в соціокультурній ситуації, що динамічно змінюється.

Вивчення професіоналізму студентів – психологів та динаміки його сформованості потребує ретельного планування й опори на сучасні методологічні принципи психолого-педагогічної діагностики.

Вимоги до процедури дослідження професійно значущих властивостей і професіоналізму, а також вимоги до процедури діагностичного дослідження здібностей і до методичних прийомів, використовуваним в процедурі професійного відбору, сформульовані ще В.А. Бодровим [1-5].

1. Прогностична (інформативна) цінність методик. Це показник, що характеризує ступінь можливості методики виявляти відмінності у вираженості властивості, що вивчається з її допомогою, у осіб з різним рівнем розвитку цієї функції і зрештою, - з

різним рівнем успішності навчання або практичної діяльності. Іншими словами, величина прогностичної цінності методики визначає ступінь можливості правильного прогнозу професійній ефективності обстежених осіб. Прогностичність методики вимірюється коефіцієнтом кореляції між результатами обстеження і успішністю діяльності.

2. Надійність методик. Це міра стабільності результатів, отриманих за допомогою конкретної методики при повторних дослідженнях одного і того ж випробовуваного. Надійність вимірюється коефіцієнтом кореляції між окремими рядами результатів, отриманих при обстеженні групи випробовуваних однією і тією ж методикою. У якості міри надійності можуть бути використані наступні показники: дисперсія помилки вимірювання, коефіцієнт надійності ($1 - \frac{\sigma^2}{N}$, де σ^2 - дисперсія помилки), коефіцієнт парно-рангової кореляції.

3. Диференційованість методик. Ця вимога означає, що кожна методика має бути направлена на оцінку певної функції або сукупності функцій. Необхідно, щоб кореляція між результатами вибраної методики й інших методик, направлених на оцінку свідомо інших функцій, була найменшою. Для визначення диференційованості методик необхідно провести обчислення кореляційної матриці (визначити величину інтеркореляції методик попарно).

Для забезпечення достатньо високої прогностичної цінності й надійності методик при їх розробці та підборі, а також при практичному використанні в процедурі відбору В.А. Бодров пропонує керуватися рядом принципових положень, головними з яких є наступні:

- принцип наукової обґрунтованості, який передбачає, що методики повинні дозволяти досліджувати і оцінювати саме ті властивості особистості, які є професійно-важливими для того або іншого виду діяльності і виявлені в результаті її психологічного аналізу. Повинно бути ясно, яка властивість піддається вивченню і чому саме її слід оцінювати;

- принцип об'єктивності, реалізація даного принципу передбачає необхідність створення і підтримки в період обстеження стандартності обстановки і методик обстеження, інструкцій, організаційних форм експерименту, форми реєстрації, аналізу й інтерпретації результатів дослідження. Недостатня стандартизація умов проведення дослідження призводить до зниження надійності методик, а отже, і їх прогностичної цінності;

- принцип практичності передбачає, що методики мають бути такими, щоб їх використання не вимагало якої-небудь спеціальної, тривалої підготовки випробовуваних. Бажано, щоб вони були економічними з погляду вартості апаратури, проведення дослідження і обробки його результатів, а також відносно часу, відведеного на проведення дослідження. Методики повинні бути простими і по можливості забезпечувати масове обстеження за участю обмеженої кількості обслуговуючого персоналу.

Однією з найважливіших умов успішного проведення діагностичної процедури є створення позитивного відношення до неї, тобто формування бажання випробовуваного студента з максимальною віддачею виконати пропоноване завдання. Це так називана мотиваційна складова. Для цього випробовуваному пояснюють сенс і значення дослідження, указують на зв'язок його з життєвою та навчальною метою, до якої прагне випробовуваний.

Поведінка випробовуваного в дослідженні багато в чому залежить від передування досвіду інструктажу. Інструкція повинна відрізнятися доступністю, чіткістю, стандартністю форми. У зв'язку з останньою вимогою інструкція може бути завчена експериментатором або зачитана за друкарським текстом. Іноді застосовується запис. Її особливістю є строга стандартність, проте відсутність безпосереднього контакту експериментатора з випробовуваним знижує її цінність.

Друкарські інструкції застосовуються у тому випадку, коли необхідно виключити вплив відмінностей в об'ємі оперативної пам'яті випробовуваних або коли порядок і умова

дій дуже складні для запам'ятовування. Стандартна форма педагогічного діагностичного експерименту припускає дотримання постійності всіх фізичних параметрів тих сигналів, з якими працює випробовуваний (розмір, забарвлення або колір, шрифт і т. д.). Це досягається застосуванням стандартних бланків при бланковій методиці, стандартних приладів при приладових методиках, записів при мовних і звукових методиках. Створення стандартних умов включає також вимоги до устаткування приміщення, його освітленості, вимогу виключити несподівані шуми, що переміщуються, які можуть відволікати увагу обстежуваних тощо [6].

Таким чином, якщо численні й різноманітні способи розвитку і компенсації професійно значущих властивостей майбутніх психологів виявляються недостатніми для досягнення професійної успішності у зв'язку з підвищеними вимогами до тих або інших психічних властивостей, виникає необхідність в професійному психологічному відборі. Профвідбір ефективний лише в тому випадку, якщо йому передують психологічне вивчення конкретної діяльності й ретельна наукова розробка системи діагностики і прогнозування здібностей і якщо діагностична процедура відповідає вимогам науковості, практичності, об'єктивності.

Звісно, що діагностика професіоналізму майбутніх психологів має починатися з визначення складових компонентів цього явища. У якості успішного досвіду можна навести особливості діагностування професіоналізму Л.Б. Щербатюк. Для визначення початкового рівня сформованості компонентів професіоналізму та якостей, необхідних для опанування обраною професією у студентів першого курсу дослідницею використано комплекс діагностичних методик. При вирішенні цього завдання Л.Б. Щербатюк спиралася на вже відомі методики вивчення окремих якостей особистості, використовувала спостереження за студентами в природних умовах та спеціально створених ситуаціях, бесіди зі студентами та викладачами, анкетування, експертні оцінки та інші [8].

При виборі діагностичних засобів Л.Б. Щербатюк спиралась на такі методологічні принципи, як особистісний, комплексний та діяльнісний підходи, системність, концептуальність, стандартизацію. При цьому принцип особистісно-діяльнісного підходу ґрунтується на вивченні особистості в умовах навчально-пізнавальної діяльності. Специфіку діяльності можна зрозуміти через осмислення професійних потенцій особистості, що гарантують успіх цієї діяльності. Принцип системності вимагає вивчати компоненти особистості як цілісної системи. Принцип концептуальності передбачає наявність вихідних теоретичних і емпіричних положень про сутність явища, що вивчався. Принцип стандартизації потребує застосування спільної шкали для оцінки всіх компонентів [8].

Для виявлення сформованості компонентів професіоналізму майбутніх інженерів–механіків використано комплекс методів, зокрема методи експертних оцінок у різноманітних модифікаціях та анкетування. Так, для встановлення рівня сформованості критерію „ставлення до обраної професії” Л.Б. Щербатюк використала такі методики: опитувальник „Професійна усталеність”, опитувальник „Вибір професії”, тест „Упевненість у собі”, тест „Мотивація до успіху”, диференційно-діагностичний опитувальник Є.О. Клімова для діагностування професійної спрямованості студентів, тест на схильність до професії .

Для встановлення рівня сформованості елементів професійної компетенції Л.Б. Щербатюк використала опитувальний листок Форверга на контактність, тест Айзенка для діагностування рівня емоційної стабільності, тест Н.Ф. Ряховського на визначення загального рівня комунікабельності, для діагностики показників професійної компетентності використано тест Ю.М. Орлова. Особистісний опитальник В.В. Століна застосовувався для визначення комплексу факторів відношення до себе, зокрема, для вивчення питання майбутніх професійних сподівань студента (очікуваного відношення оточуючих).

Для встановлення рівня сформованості інженерного стилю мислення Л.Б. Щербатюк використала опитувальники для встановлення характерних ознак особистості, тести Г. Айзенка, К. Юнга, Р. Вудвортса, Е. Кречмера, Р. Кеттела у сучасних комп'ютерних версіях, що дозволяють відносно швидко здійснювати масові обстеження, тести інтелекту Векслера (WAIS) та їх новітні комп'ютерні модифікації у частині, що стосується встановлення IQ, комп'ютерна методика Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), для визначення схильності у системі „людина-техніка”. Цей опитальник містить 550 тверджень, що утворюють 10 основних діагностичних шкал. Цей тест дозволяє отримати роздрукований профіль особистості та вимагає мінімуму часу для обстеження у порівнянні з іншими методиками, тести креативності застосовувалися для визначення професійної майстерності студентів, зокрема, в тій частині, що стосується генерування „інтелектуальної ініціативи” [8].

Для встановлення рівня сформованості професійної культури Л.Б. Щербатюк використала комп'ютерну версію тесту Гілфорда-Циммермана, що містить 300 тверджень для вимірювання загальної активності, врівноваженості, об'єктивності, емоційної стійкості, домінування, ставлення до людей та деяких інших якостей та опитувальник САМОАНАЛІЗ. Рівень сформованості фахової компетенції (знань, умінь, навичок, професійного мислення) визначався за допомогою прийнятих у вищій школі системи оцінювання.

Також Л.Б. Щербатюк широко використовувала експертні оцінки, зроблені експертами (викладачами вищого навчального закладу, студентами). Для більшої об'єктивізації такої оцінки кожний результат оцінювався незалежними експертами, а одержані результати усереднювалися шляхом знаходження середнього арифметичного значення [8].

Як бачимо, процедура педагогічної діагностики професіоналізму студентів – майбутніх психологів вимагає ретельної підготовки, залучення експертів та чіткого спланованого етапу виявлення рівня сформованості кожного з компонентів професіоналізму майбутніх фахівців.

У нашому дослідженні передбачається використання таких інструментів педагогічної діагностики професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ. Опишемо деякі з них. По-перше, це морфологічний тест життєвих цінностей (Автори: В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина). Пропонований варіант опитувальника життєвих цінностей покликаний виявити проблеми мотивації, краще зрозуміти важливість різних життєвих сфер діяльності для майбутніх психологів, що б на цій основі виявити мотиваційний компонент професіоналізму. Методика виникла як результат використання і подальшого удосконалення методики І.Р. Сеніна [7].

Дана методика отримала назву «Морфологічний тест життєвих цінностей» (МТЖЦ), виходячи з цілей і завдань дослідження - визначення мотиваційно-ціннісної структури особистості. Основним діагностичним конструктом МТЖЦ є термінальні цінності. Під терміном «цінність» автори методики розуміють ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкту і суб'єкта, і визнання його як важливого, такого, що має життєву важливість.

Отже, перелік життєвих цінностей включає:

1. Розвиток себе. Тобто пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей й інших особових характеристик.
2. Духовне задоволення, тобто керівництво морально-етичними принципами, переважання духовних потреб над матеріальними.
3. Креативність, тобто реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність.
4. Активні соціальні контакти, тобто встановлення сприятливих відносин в різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособових зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.

5. Власний престиж, тобто завоювання свого визнання в суспільстві шляхом відповідності певним соціальним вимогам.

6. Високе матеріальне положення, тобто звернення до чинників матеріального благополуччя як головного сенсу існування.

7. Досягнення, тобто постановка і вирішення певних життєвих завдань як головних життєвих чинників.

8. Збереження власної індивідуальності, тобто переважання власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності й незалежності.

Термінальні цінності реалізуються по-різному, в різних життєвих сферах. Під життєвою сферою розуміється соціальна сфера, де здійснюється діяльність людини. Значущість тієї або іншої життєвої сфери для різних людей неоднакова. Нижче можна надати такий перелік життєвих сфер, пріоритетність яких визначається за допомогою даної методики:

1. Сфера професійного життя.
2. Сфера освіти.
3. Сфера сімейного життя.
4. Сфера суспільної активності.
5. Сфера захоплень.
6. Сфера фізичної активності.

Опитувальник спрямований на вивчення індивідуальної системи цінностей індивіда з метою кращого розуміння сенсу його дії або вчинку. Самобутність людини виражається щодо основних цінностей, що визнаються в суспільстві. Але особові цінності можуть і не відтворювати точну копію цінностей суспільних.

У конструкцію опитувальника входить шкала достовірності ступеня бажання у людини соціального схвалення його вчинків. Чим вище результат, тим більше поведінка випробовуваного (на вербальному рівні) відповідає схвалюваному зразку. Критичний поріг - 42 бали, після яких результати можна визнати недостовірними. Отже, за допомогою даної методики ми можемо визначити мотиваційні ознаки професіоналізму майбутніх психологів та виявити місце професійних цінностей у загальній системі цінностей студентів.

Іншою методикою, спрямованою на визначення мотиваційного компоненту професіоналізму, є методика Мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір в модифікації А. Реана), що може застосовуватися для діагностики мотивації професійної діяльності, зокрема мотивації професійно-педагогічної діяльності. У основу покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивацію. Нагадаємо, що про внутрішній тип мотивації слід говорити, коли для особистості має значення діяльність сама по собі. Якщо ж в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб зовнішніх по відношенню до змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати і так далі), то в даному випадку прийнято говорити про зовнішню мотивацію. Самі зовнішні мотиви диференціюються на зовнішні позитивні і зовнішні негативні. Зовнішні позитивні мотиви, поза сумнівом, ефективніші і бажаніші зі всіх точок зору, чим зовнішні негативні мотиви.

Обробка полягає у тому, щоб підрахувати показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної (ЗНМ) відповідно до ключів. Показником вираженості кожного типу мотивації буде число, поміщене в межах від 1 до 5 (зокрема можливо і дріб).

По-третє, можна застосовувати методику вивчення чинників привабливості професії, яка вперше була запропонована В.А. Ядовим. Доцільним вважаємо модифікований варіант методики (модифікація І. Кузьміної, А. Реана), який використовувався в багатьох соціально-педагогічних і психолого-педагогічних дослідженнях. Інструкція: «Обведіть кружком ті пункти в колонках А і Б, які відображають те, що привертає і що не привертає Вас у вибраній професії. У колонці А

відмітьте, будь ласка, що «привертає», а в Би - «що не привертає». Відзначати слід дійсно значущі для Вас пункти - тобто правила. Вас не примушують робити вибір у всіх без виключення рядках».

Наведені методики не претендують на вичерпний список педагогічного інструментарію виявлення мотиваційного компонента професіоналізму майбутніх психологів.

Отже, для вирішення завдань нашого дослідження і перевірки гіпотези були використані методи дослідження, які визначалися відповідно до критеріїв необхідності й достатності. Склад методів можна умовно розділити на три групи: теоретичні, емпіричні, методи статистичної обробки.

До складу групи теоретичних методів увійшли: бібліографічний пошук, вивчення і системний аналіз філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної літератури, матеріалів науково-практичних конференцій і Інтернет-ресурсів з проблеми дослідження; аналіз навчально-методичної документації (державних освітніх стандартів, нормативних документів, планів, програм професійної підготовки), що визначає напрям і технології реалізації освітнього процесу в умовах навчально-виховної діяльності з майбутніми психологами; узагальнення досвіду роботи, порівняння, систематизація, опис отриманих результатів, планування, метод наукової редукції, теоретичне і логічне моделювання.

Групу емпіричних методів склали: педагогічне спостереження, опити, анкетування, тестування, співбесіда, експертний метод, вивчення і аналіз документації, педагогічний експеримент. До групи методів статистичної обробки увійшли описова статистика, кореляційний і факторний аналізи результатів експерименту. Метод описової статистики використовувався для отримання кількісних характеристик результатів вимірювань. Таким чином, методики педагогічної діагностики сформованості професіоналізму майбутніх психологів, а конкретно, мотиваційного компонента, є одним з інструментів комплексної психолого-педагогічної діагностики та частиною педагогічного експерименту.

Література

1. *Бодров В.А.* Проблемы профессионального психологического отбора // Психологический журнал. – 1985. – № 2. – С. 85-94.
2. *Бодров В.А.* Психология профессиональной пригодности. Теоретические и прикладные проблемы. – М. : Институт психологии РАН, 2006. - 435 с.
3. *Бодров В.А.* Развитие системного подхода в исследованиях профессиональной деятельности // Психологический журнал. – 2007. – Том 28. - № 3. – С. 23-28.
4. *Бодров В.А., Сыркин Л.Д.* Диагностика и прогнозирование профессиональной мотивации в процессе психологического отбора // Психологический журнал. – 2003. – Том 24. - № 1. – С. 73-81.
5. *Бодров В.А., Сыркина А.Л.* Исследование ценностно-смысловых характеристик личности профессионала // ЧФ: Проблемы психологии и эргономики. – 2006. - № 3. – С. 20-25.
6. *Бондаренко А.Ф.* Личностное и профессиональное самоопределение отечественного психолога-практика // Московский психотерапевтический журнал. - 1993. - № 1. – С. 27-29.
7. *Дмитриева М.А., Крылов А.А., Нафтельев А.И.* Психология труда и инженерная психология. - Режим доступа: <http://www.myword.ru>
8. *Щербатюк Л.Б.* Формування професіоналізму майбутніх інженерів-механіків у процесі фахової підготовки. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. - 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: Одеса, 2007. – 199 с.